

PIOTR PALUCHOWSKI*

ORCID: 0000-0002-6525-3821

GDAŃSKIE KSIĄŻKI ADRESOWE
W LATACH 1793–1807¹

Abstrakt. Artykuł omawia pierwsze gdańskie książki adresowe wydawane przez Ferdinanda Troschela w okresie pomiędzy drugim rozbiorem Rzeczypospolitej a powstaniem napoleońskiego Wolnego Miasta Gdańska. W tym okresie druki te ukazały się w latach: 1796, 1797 i 1800. Ich publikacja odbywała się na podstawie przywileju króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II wystawionego 16 maja 1795 roku. Książki adresowe obejmowały teren miasta Gdańska, Zjednoczonego Miasta Chełm oraz ich najbliższe okolice. W artykule wykorzystano nie tylko informacje z książek adresowych, ale również ogłoszenia prasowe dotyczące osoby ich wydawcy i zawiadomienia o sprzedaży tych druków. Poza typowymi wiadomościami personalnymi oraz topograficznymi książki adresowe niosą ze sobą wiele interesujących informacji na temat ówczesnego życia publicznego oraz funkcjonowania urzędów, które nie zachowały się w innych, dostępnych źródłach.

Słowa kluczowe: administracja, Ferdinand Troschel, Gdańsk, 18/19 w., książki adresowe, urzędnicy

Tworzenie spisów personaliów osób zamieszkujących terytorium Gdańska ewoluowało. W czasach średniowiecznych sporządzano rękopiśmienne wykazy wyników wyborów do władz: Rady i Ławy Miejskiej, a po powstaniu Trzeciego Ordynku, także osób wchodzących w jego skład. Wykazy stopniowo rozszerzano, podając dane osób piastujących poszczególne urzędy². W 1741 roku pojawiła

* Zakład Historii i Filozofii Nauk Medycznych, Gdański Uniwersytet Medyczny, ul. Tuwima 15, 80-210 Gdańsk; e-mail: p.paluchowski@gumed.edu.pl

¹ Za konsultacje naukowe w trakcie powstawania tekstu serdeczne podziękowania składam dr. Januszowi Dargaczowi z Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk i Muzeum Gdańska.

² Więcej na ten temat, zob.: J. Zdrenka, *Spisy Kiery*, [w:] *Encyklopedia Gdańska...*, s. 553; rękopiśmienne spisy gdańskich urzędników z okresu nowożytnego, zob. np.: *Dantziger Kübr: wie die Bürgermeistere, Burggraffen, Rabtsherren, Richtere undt Schöppen der Königlichen Stadt Dantzig... gekohren, auch wie und wannein Jeder gestorben sey... Von Anno 1342 biss Anno 1684*, Archiwum Państwowe w Gdańsku,

się drukowana seria nosząca tytuł *Das itzt-lebende Dantzig*, wzorowana nie tylko w tytule, ale również w treści, na swoich niemieckojęzycznych odpowiednikach. Ukazywała się ona do czasu zajęcia Gdańska przez państwo pruskie oraz przez krótki czas w okresie napoleońskim. Podawano w niej osoby zajmujące stanowiska w miejskich strukturach oraz inne informacje³.

W pierwszym okresie przynależności Gdańska do Królestwa Prus najwcześniejszy druk noszący miano książki adresowej⁴, prezentujący jednak tylko adresy części mieszkańców miasta ukazał się w 1796 roku nakładem Ferdinanda Troschela, podpisującego się również jako Adolph Heinrich Ferdinand Troschel (il. 1)⁵. Na tego rodzaju działalność wydawniczą otrzymał on przywilej króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II datowany 16 maja 1795 roku (il. 2)⁶.

Ferdinand Troschel urodził się 1 grudnia 1763 roku w Berlinie jako syn Christiana Ludwiga Troschela i Karoline Dorothei Schlüsser⁷. W dniu 3 sierpnia 1791 roku otrzymał obywatelstwo gdańskie, za co uiszczył opłatę w wysokości 32 florenów⁸. Z początkiem października 1795 roku Troschel udostępnił zainteresowanym księ-

sygn. 300, R/G,20; *Fasti Urbis Gedanensis Praeconsulorum et Consulorum nec non Scabinorum ab A. Christiano 1342*, Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300, R/G,21; J. Zdrenka na podstawie tych i podobnych materiałów zrekonstruował skład osobowy gdańskiej Rady i Ławy Miasta po 1342 roku, zob.: J. Zdrenka, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Spisy*, Gdańsk 2008; tenże, *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Biogramy*, Gdańsk 2008; biogramy urzędników zob. również: *Poczet sołtysów, burmistrzów, nadburmistrzów, przewodniczących Miejskiej Rady Narodowej i prezydentów Gdańska*, red. B. Możejko, Gdańsk 2015.

³ Na temat tej serii, zob.: P. Paluchowski, *Das itzt-lebende Dantzig... – drukowane spisy gdańskich urzędników z lat 1741–1810*, „Libri Gedanenses” 37 (2020), s. 67–81.

⁴ Z okazji 125. rocznicy tego wydarzenia w 1921 roku ukazał się artykuł na temat gdańskich książek adresowych, zob.: E. Keyser, *125 Jahre Danziger Adreßbuch*, „Freie Stadt- Heimatblätter der Danziger Zeitung” [dodatek do „Danziger Zeitung” z datą 4 Juni 1921], [brak numeru], s. 81–82; przedruk tego tekstu w: *Das Danziger Adreßbuchwesen*, von R. Wenzel, Hamburg 2004, s. XLIX–LI; inna literatura na ten temat gdańskich książek adresowych, zob.: v. R., *Das Danziger Adreßbuch von 1797*, „1. Beilage zu Nr 22419 der Danziger Zeitung” [dodatek do „Danziger Zeitung” z datą 14 Februar 1897 (Morgen-Ausgabe)], [s. 1–2]; przedruk tego tekstu w: *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. LIII–LVII; *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. I–LXXIV; spis gdańskich książek adresowych zawarto również w: *Historia Gdańska*, t. 5: *Bibliografia Gdańska*, red. E. Cieślak, oprac. J. Kucharski, P. Szafran, Sopot 1997, s. 39–41, poz. 442–493.

⁵ M. Gliński, *Adolph Heinrich Ferdinand Troschel*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TROSCHEL_ADOLPH_HEINRICH_FERDINAND (dostęp: 25.09.2020).

⁶ Przedruk tekstu przywileju w: *Adreßbuch der Königl. West-Preussischen See und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg*, Danzig 1796, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska [dalej cyt.: PANBG], sygn. Uph o. 4836 [dalej cyt.: *Adreßbuch 1796*]; Od 693, 8° [druk zaginiony]; Dänische Königliche Bibliothek, sygn. 161, 280c–1796, [po stronie tytułowej].

⁷ *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. XXXII.

⁸ *Catalogus Civium Gedanensium. Księgi przyjęć do praw miejskiego w Gdańsku 1536–1814*, t. 3: *Księga obywatelska (główna) z lat 1732–1792*, edycja A. Groth, D. Kaczor, E. Łączyńska-Bartoszek, wstęp i opracowanie D. Kaczor, Gdańsk 2019, s. 189; *Catalogus Civium Gedanensium. Księgi przyjęć do praw miejskiego w Gdańsku 1536–1814*, t. 8: *Księga obywatelska (indeksowa) z lat 1768–1794 oraz 1807–1814*, edycja A. Groth, D. Kaczor, E. Łączyńska-Bartoszek, wstęp i opracowanie D. Kaczor, Gdańsk 2019, s. 191.

gozbiór, który znajdował się przy jego księgarni w domu przy ulicy św. Ducha 753 (Heilige-Geist-Gasse)⁹. O dostępności książek zawiadamiał na łamach prasy w następujących słowach: „Die von dem Buchhändler Ferdinand Troschel allhier neu erichtete Lesebibliothek, nimmt den ersten October ihren Anfang. Der erste Bogen des Verzeichnisses dieser Bibliothek, wird nunmehr ausgegeben, und der zweyte folgt nach, sobald die neue Bücher der bevorstehenden Leipziger Michaelis-Messe hier eingetroffen. Jeder Leser zahlt für ein Vierteljahr 4 fl. Danz. Geld voraus, auf eine kürzere Zeit findet kein Abonnement statt – Das Bücherverzeichniß kostet 6 gr. Danz. Cour., die respektiven Hrn. Abonnenten erhalten es aber unentgeltlich“¹⁰. Na przełomie lat 1795/1796 dodano informację, że nie zmieniał się trzymiesięczny abonament¹¹. Do dnia dzisiejszego zachowały się wydawane przez Troschela katalogi księgarskie¹². Ponadto widnieje jako wydawca na wielu drukach wydawanych w Gdańsku, między innymi prac Friedricha Karla Gottlieba von Duisburga dotyczących oblężenia miasta w 1807 roku i opisu miasta

⁹ Troschel odnotowywał to w wydawanych przez siebie książkach adresowych. Por. Adreßbuch 1796, s. 93.

¹⁰ *Ankündigung einer neuen Lesebibliothek*, „Königlich Preußische Danziger Nachrichten und Anzeigen zum Nutzen und Besten des Publikums“, St. 39, 1795, s. 864: „Nowo utworzona przez tutejszego księgarza Ferdinanda Troschela biblioteka rozpocznie działalność pierwszego października. Pierwszy arkusz katalogu tejże biblioteki został właśnie wydany, po nim pojawi się drugi, jak tylko nadejdą nowe książki ze zbliżających się targów lipskich na św. Michała [29 września]. Każdy czytelnik płaci z góry za jeden kwartał 4 floreny gdańskie, na krótszy czas nie przewiduje się abonamentu. – Spis książek kosztuje 6 groszy gdańskich, szanowni abonenci otrzymują go jednak nieodpłatnie”.

¹¹ *Lesebibliothek*, „Königlich Preußische Danziger Nachrichten und Anzeigen zum Nutzen und Besten des Publikums“, St. 51, 1795, s. 1085; *Lesebibliothek*, „Danziger Nachrichten und Anzeigen“, St. 1, 1796, s. 6; St. 2, 1796, s. 16.

¹² *Verzeichniß neuer Bücher, welche in der Leipziger Michaelis-Messe 1791 angeschafft worden und nebst vielen andern um billigste Preise zu haben sind bei Ferdinand Troschel, Buchhändler in Danzig, in der breiten Gasse im Gräflich von Kaiserlingschen Hause*, Danzig [1791], PANBG, sygn. 42 in Od 20695 8°; *Neunte Fortsetzung des Verzeichnisses neuer Bücher, welche in der Oster-Messe 1795 erschienen und um beigesetzte Preise zu haben sind bei Ferdinand Troschel, Buchhändler wohnhaft am Eck der Heiligengeist- und Scharmacher-Gasse, ohnweit dem Glockenthor in Danzig*, [Danzig 1795], PANBG, sygn. 43 in Od 20695 8°; *Zehnte Fortsetzung des Verzeichnisses neuer Bücher, welche in der Leipziger Michaelis-Messe 1795 angeschafft worden und nebst vielen andern um billigste Preise zu haben sind bei Ferdinand Troschel, Buchhändler in Danzig wohnhaft an der Scharmacher- und Heiligengeistgassen, ohnweit dem Glockenthor*, Danzig [1795], PANBG, sygn. 44 in Od 20695, 8°; *Eilfte Fortsetzung des Verzeichnisses neuer Bücher, welche in der Leipziger Oster-Messe 1796 angeschafft worden, und um beygesetzte billige Preise, nebst einem vollständigen Sortimente der brauchbarsten alten Bücher in allen Wissenschaften und Sprachen zu bekommen sind, bey Ferdinand Troschel, Buchhändler zu Danzig, und Calender-Faktor für die Provinz West-Preußen, wohnhaft an der Scharmache- und Heiligengeistgassen Ecke, ohnweit dem Glockenthor*, [Danzig 1796], PANBG, sygn. 45 in Od 20695, 8°; *Zwanzigste Fortsetzung des Verzeichnisses neuer Bücher, welche in der Leipziger Michaelis-Messe 1800 angeschafft worden, und um beygesetzte billige Preise, nebst einem vollständigen Sortimente der brauchbarsten alten Bücher in allen Wissenschaften und Sprachen zu bekommen sind, bey Ferdinand Troschel, Buchhändler zu Danzig, und Calender-Faktor für die Provinz West-Preußen, wohnhaft an der Scharmacher- und Heiligengeistgassen, ohnweit dem Glockenthor*, [b.m. b.r.], PANBG, sygn. 46 in Od 20695, 8°.

z 1809 roku¹³. Już w okresie napoleońskim, bo w 1813 roku, Troschel został odnotowany jako ławnik sądowy, członek zarządu gminy gdańskiego kościoła św. Jana, a także loży masonskiej Eugenia. Za żonę pojął Henriettę Utesch. W 1802 roku urodził im się syn Adolph Eugen, który został artystą, a jego dzieła zachowały się do dzisiaj¹⁴. Ferdinand Troschel zmarł w Gdańsku 26 grudnia 1813 roku, a więc już po kapitulacji wojsk napoleońskich¹⁵. Donoszono o tym w gdańskiej gazecie: „Gestern gegen 7 Uhr Abends starb nach einem sechstägigen Nervenfieber unser innigstgeliebte Gatte und Vater, der Schöppe Adolph Heinrich Ferdinand Troschel, im 51sten Lebensjahre. Diesen uns so überaus schmerzhaften Verlust zeigen wir unsern Verwandten und Freunden unter Verbittung der Beileids-Complimente ergebenst an. Danzig, den 27. Dezember 1813. Maria Henriette, geb. Utesch”¹⁶.

Warto zwrócić uwagę, że Troschel zbierając dane do książki adresowej zapewne korzystał ze swojej wcześniejszej pracy wydanej na 1793 rok, zanim Gdańsk został zajęty przez Królestwo Prus. Był to druk *Danziger Handlungs-Almanach fürs Jahr 1793*¹⁷ zawierający między innymi wykaz gdańskich kupców i maklerów z podaniem miejsca zamieszkania, nazw prowadzonych przez nich firm, rodzaju sprzedawanych towarów oraz funkcjonujących zajazdów¹⁸.

Pierwsza gdańska książka adresowa¹⁹ nosiła tytuł *Adreßbuch der Königl. West-Preußischen See und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg*,

¹³ F.K.G. von Duisburg, *Geschichte der Belagerungen und Blockaden Danzig's, von der frühesten bis auf gegenwärtige Zeit*, Danzig 1808, PANBG, sygn. Od 4581a 8°; tenże, *Versuch einer historisch-topographischen Beschreibung der freien Stadt Dantzic*, Dantzic 1809, PANBG, sygn. Od 910 8°.

¹⁴ M. Gliński, *Adolf Eugen Troschel*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TROSCHEL_ADOLF_EUGEN (dostęp: 6.10.2020).

¹⁵ Informacje biograficzne na podstawie: M. Gliński, *Adolph Heinrich Ferdinand Troschel...*; na temat F. Troschela również w: W. Millack, *Französische Propaganda in Danzig 1807–13*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 65, 1925, s. 103; [J.] Wendland, *1807–1813. Aus dem „Gedenkbuch der Diakonen a. 1801” und aus dem „Memorial oder Aktenbuch der Kirchenvorsteher der Kirchen St. Johannis a. 1796”*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, J. 25, 1926, Nr. 3, s. 58; J. Zdrenka, *Urzednicy miejscy Gdańska... Biogramy*, Gdańsk 2008, s. 349–350; zachował się również druk autorstwa F. Troschela, zob.: F. Troschel, *Empfindungen der Ergebung und des Danks nach überstandnem Bombardement in der frühesten Morgenstunde am ersten Tage der Befreiunggeäussert von einer Gesellschaft Flüchtlingen*, Danzig 1807, PANBG, sygn. Od 3308 8°.

¹⁶ *Todes-Anzeigen*, „Danziger Intelligenz-Blatt”, No. 104, 1813, s. 940: „Wczoraj około siódmej wieczorem zmarł na skutek sześciodniowej gorączki nerwicowej nasz ukochany małżonek i ojciec, ławnik Adolph Heinrich Ferdinand Troschel, w wieku 51 lat. O tej jakże dla nas bolesnej stracie zawiadamiamy naszych krewnych i przyjaciół, uniżenie prosząc o nie składanie kondolencji. Gdańsk, 27 grudnia 1813. Maria Henriette, z domu Utesch.”

¹⁷ *Danziger Handlungs-Almanach fürs Jahr 1793*, Danzig [b.r.], PANBG, sygn. Od 9118 8°.

¹⁸ Tamże, s. 19–36, 41–42.

¹⁹ W przedmowie do książki adresowej wydanej w 1797 roku F. Troschel wspomina, że to drugie wydanie, tak więc po otrzymaniu przywileju wydawca ten nie wydał publikacji w tym samym 1795 roku, zob.: *Adreßbuch der Königl. West-Preußischen See- und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg fürs Jahr 1797*, Danzig 1797, PANBG, sygn. Uph o. 4837 [dalej cyt.: *Adreßbuch 1797*]; Od 693, 8° [druk zaginiony]; Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6774 [strata wojenna], [strony nienumerowane, po stronie tytułowej i tekście przywileju].

a więc obejmowała nie tylko terytorium Gdańska, ale również Zjednoczonego Miasta Chełm²⁰. Zapowiedź jej sprzedaży ukazała się po raz pierwszy 23 stycznia 1796 roku jako ogłoszenie o treści:

Künftigen Sonnabend den 30sten dieses Monats wird das neue Adreß-Buch von Danzig, allhier in der Troschelschen Buchhandlung ausgegeben. Der Preiß für ein gebundnes Exemplar ist 1 fl. 27 gr. Danz. Geld, für ein mit Papier durchschoßnes Exemplar, ebenfalls gebunden, 2 fl. Danz.

Sollten in diesem Adreßbuche hie und da Unrichtigkeiten vorgefallen seyn, welche bey einem Unternehmen dieser Art, vornehmlich bey dem ersten Jahre, nicht möglich sind ganz zu vermelden, so bittet der Verleger höflichst, ihm die Verbesserungen gefälligst anzuzeigen, und er wird alle schuldige Sorgfalt tragen, daß solche für das folgende Jahr abgeändert werden. Sollten hie und da Personen ganz übergangen worden seyn, welches bey Leuten die sich erst seit kurzen hier aufhalten, und nur wenig erst bekannt sind, sehr leicht der Fall seyn kann, so wird der Verleger ebenfalls mit Dank, eine freundschaftliche Anzeige davon annehmen.

Ferdinand Troschel,

Buchhändler und Verleger des Adreßbuchs²¹.

Warto przy tym zwrócić uwagę, że wydawca posługując się sformułowaniem nowa książka adresowa zapewne miał na myśli wcześniej wydawaną serię *Das itzt lebende Dantzig*.

W książce adresowej na 1796 rok po stronie tytułowej wydrukowano wspomniany powyżej przywilej Fryderyka Wilhelma II, który zezwalał Troschelowi i ewentualnym jego spadkobiercom na wydawanie tego rodzaju publikacji dla Gdańska oraz jego przedmieść. Zaznaczono jednak, że nie mogą być do nich dołączone kalendarze, choć warto odnotować, że w swoich drukach Troschel tytułował

²⁰ Natemattęgo konkurencyjnego ośrodkaw stosunku do Gdańska, zob.: P. Paluchowski, *Zjednoczone (Kombinowane) Miasto Chełm*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ZJEDNOCZONE_MIASTO_CHELM (dostęp: 25.09.2020); A. Maciejewska, *Dzieje Królewskiego Zespolonego Miasta Chełm w latach 1772–1813*, [w:] *Chełm*, red. J. Dargacz, K. Kurkowska, P. Paluchowski, Gdańsk 2018, s. 226–251.

²¹ F. Troschel, *Adreßbuch von Danzig*, „Danziger Nachrichten und Anzeigen“, St. 7, 1796, s. 57; St. 8, 1796, s. 70; St. 9, 1796, s. 78; St. 10, 1796, s. 88:

„W przyszłą sobotę 30 tego miesiąca ukaże się w tutejszej księgarni Troschela nowa Gdańska Książka Adresowa. Cena jednego oprawnego egzemplarza wynosi 1 floren 27 groszy gdańskich; tak samo oprawnego egzemplarza, lecz interfoliowanego papierem, 2 floreny gdańskie.

Gdyby w tej książce adresowej zdarzyły się tu i ówdzie jakieś nieprawidłowości, których w przypadku tego typu przedsięwzięcia, zwłaszcza w pierwszym roku, nie da się całkowicie uniknąć, wydawca prosi najuprzejmiej, aby czem prędzej przekazać mu sprostowanie, a dołoży on wszelkich należnych starań, aby takowe w kolejnym roku zostały poprawione. Gdyby tu i ówdzie zostały całkowicie pominięte jakieś osoby, co w przypadku ludzi, którzy dopiero od niedawna tu mieszkają i są jeszcze niezbyt znani, bardzo łatwo może mieć miejsce, wydawca również z wdzięcznością przyjmie o tym przyjacielską informację.

Ferdinand Troschel

Księgarz i wydawca książki adresowej”

się królewskim faktorem kalendarzy (*Königl. Calender Factor*)²², a więc te ostatnie były przez niego wydawane. Wracając do przywileju, zabraniał on dokonywania przez inne osoby przedruku książek adresowych wydanych przez uprzywilejowanego pod karami konfiskaty wszystkich egzemplarzy i uiszczeniu 50 Reichtalarów, które po połowie miały być rozdzielone pomiędzy władzę pruską i wydawcę bądź jego spadkobierców. Z drugiej strony nakładał on na Troschela obowiązek przekazywania za darmo 20 egzemplarzy do Generalnego Dyrektorium Finansów, Wojny i Domen Królewskich (*General-Ober-Finanz-Kriegs- und Domainen-Direktorium*)²³ oraz po trzy do: Rejencji Zachodniopruskiej (*die West-Preuß. Regierung*), Kamery Wojen i Domen Prus Zachodnich (*die West-Preuß. Cammer*), gdańskiego magistratu oraz miejscowego sądu (*das Stadtgericht*)²⁴.

Dalsze informacje zostały rozmieszczone w dwóch kolumnach na każdej ze stron.

Mając na uwadze militarny charakter ówczesnego państwa pruskiego, nie dziwi fakt, że spisy zawarte w książce adresowej wydanej w 1796 roku, a także w późniejszych, rozpoczynają się od personaliów władz wojskowych, między innymi obsady gdańskiego garnizonu, batalionu stacjonującego na Siedlcach, eskadry kawalerii na Starych Szkotach i dowódców Twierdzy Wisłoujście²⁵. Na następnych kartach przedstawiono administrację cywilną²⁶, rozpoczynając od urzędników zajmujących się poborem akcyz i ceł, najpierw wymieniając tych z Gdańska, a później osoby pełniące analogiczne funkcje w Zjednoczonym Mieście Chełm. W tym ostatnim przypadku stanowiska podzielono według poszczególnych części tego ośrodka, prezentując po kolei: Stare Szkoty, Siedlce, Chełm, Święty Wojciech, a dodatkowo jeszcze ujmując Wrzeszcz oraz Nowe Szkoty²⁷. Następnie podano adresy osób związanych z gdańskimi instytucjami opiekuńczymi i dobroczynnymi, rozpoczynając od obsady Lazaretu przy Bramie Oliwskiej – zwanego również Pockenhaus, na którą składali się przełożeni, medycy, chirurdzy, Hofmeister, prowizor apteki i chirurdzy²⁸. W dalszej części przedstawiono osoby zaangażowane w funkcjonowanie sierocińców, Instytutu Ubogich i domu dziecka, tj. przełożonych, kaznodziejów, medyków oraz chirurgów.

W wielu miejscach książki adresowej można znaleźć nie tylko dane personalne czy adresy, ale również wiele informacji prezentujących ówczesną organizację życia

²² Adreßbuch 1796, s. 93.

²³ W przedruku przywileju określone jako: *General-Directorium*.

²⁴ Adreßbuch 1796, [po stronie tytułowej].

²⁵ Tamże, s. 1–13.

²⁶ O ustroju Gdańska w latach 1793–1807, zob.: E. Cyrson, *Ustrój Gdańska w latach 1793–1807*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 19, 1967, z. 1, s. 109–134; C. Biernat, *Zabór Gdańska przez Prusy i prawno-ustrojowe tego konsekwencje*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 3, cz. 2: 1793–1815, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 26–37; T. Maciejewski, *Ustrój konstytucyjny i sądowy napoleońskiego (1807–1814) i wersalskiego (1920–1939) Wolnego Miasta Gdańska w rozwoju prawno-historyczno-porównawczym*, Gdańsk 2017, s. 29–32.

²⁷ Adreßbuch 1796, s. 13–18.

²⁸ Tamże, s. 19.

publicznego. Przykładowo dotyczy to chociażby części wymienianej jałmużników, gdzie podano dane dotyczące terminów oraz miejsc rozdawania darowizn dla potrzebujących. Z tego typu pomocy można było skorzystać w ówczesnym Gdańsku stawiając się w którąś z pierwszych niedziel miesiąca po porannym nabożeństwie, albo w ostatnią środę miesiąca, w budynku szkoły przy kościele św. Piotra i Pawła. Jak jednak zaznaczono dalej w tekście, pominięto wymienianie różnego rodzaju dobroczynnych przedsięwzięć rodzinnych, jak chociażby Wdowią Fundację (*das Wittwen-Stift*) w Bramie Oliwskiej, w historiografii określanej jako Fundacja Barbary Renner²⁹ czy Fundację Soermannsa³⁰ określoną jako *das Soermannische Gebäude* i znajdującą się obok kościoła św. Piotra i Pawła³¹.

Następnie przedstawiono publiczne biblioteki, na pierwszym miejscu stawiając księgozbiór znajdujący się w Gimnazjum Akademickim, dawną Bibliotekę Rady Miasta Gdańska, który otwarty był dla chcących z niego skorzystać w popołudniowe środy i soboty. Dla niezorientowanych w gdańskiej topografii wskazano również, że wejście do tej biblioteki znajduje się bezpośrednio z krużganku. Niżej, kolejno wymieniono zbiory książkowe kościołów: Mariackiego i św. Jana. Również i w tych wypadkach wskazano wejścia do nich, znajdujące się wewnątrz budynków kościelnych. Ponadto w wypadku Biblioteki Mariackiej oznaczono, że stanowisko bibliotekarza nie zostało obsadzone. Czwartą wymienioną placówką tego typu była Biblioteka Schwartzwalda (*Schwartzwaldtische Bibliothek*) znajdująca się w budynku Szkoły św. Piotra i Pawła³².

Kolejnym punktem w książce adresowej było przedstawienie składu Królewskiego Sądu Handlowo-Morskiego (*Königl. Commerzien- und Admiralitäts-Collegium*), który zbierał się w przedpołudniowe poniedziałki, czwartki i soboty w budynku oznaczonym numerem 443 przy Długim Targu (Langer Markt)³³. Pod tym wymieniono starszych poszczególnych gdańskich cechów rzemieślniczych. Ze źródła tego wynika, że ówczesnie w mieście działały zrzeszenia skupiające osobno: szewców, piekarzy, kowali oraz rzeźników³⁴.

Sporo informacji zawierały strony poświęcone obsadzie gdańskich szpitali. Dane te rozpoczynały się od instytucji, które znajdowały się w obrębie murów i będące pod wezwaniem: św. Ducha i św. Elżbiety, św. Jakuba oraz św. Barbary. W dalszej części wymieniono osoby związane ze szpitalami: św. Gertrudy przy kościele Zbawiciela, Bożego Ciała oraz św. Michała wskazując też na jego drugie

²⁹ A. Szarszewski, *Fundacja Barbary Renner*, https://www.gedanopedia.pl/index.php?title=FUNDACJA_BARBARY_RENNER (dostęp: 6.10.2020).

³⁰ Na temat tej fundacji, zob.: F.C.G. von Duisburg, *Versuch einer historisch-topographischen Beschreibung der freien Stadt Dantzig*, Dantzig 1809, s. 266.

³¹ Adreßbuch 1796, s. 21–22.

³² Tamże, s. 23.

³³ O ówczesnym systemie sądownictwa w Gdańsku, zob.: T. Maciejewski, *Ustrój konstytucyjny...*, s. 241–245.

³⁴ Tamże, s. 24.

wezwanie: Wszystkich Bożych Aniołów³⁵. Następnie wymieniono władze komitetu kupieckiego (*Kaufmannschafts-Committée*).

Kolejna część książki adresowej zawierała personalia duchownych pogrupowane według przynależności do kościołów. Przed danymi osobowymi zamieszczono informacje o terminach i godzinach nabożeństw odbywających się w poszczególnych świątyniach³⁶. Przykładowo w notatce o wymienionym na pierwszym miejscu kościele Mariackim zapisano: „Der Gottesdienst geht an, Sonn- und Festtags Vormittag um 7 Uhr, zu Mittage um halb 12 und Nachmittags um 2 Uhr; Montags und Donnerstags in der Einen, Diensttags und Freytags in der Anders Woche Frühpredigt um halb 7 Uhr; Mittwochs Frühe um 7 Uhr Betstunde und Kinderlehre, letzte aber nur von Ostern bis Michaelis; Sonnabends Nachmittags um 1 Uhr Vermahnung zur Vorbereitung auf die Beichte, so wie überhaupt bey den mehresten Anders Kirchen“³⁷. W odniesieniu do tej świątyni oddzielnie wymieniono posługujących tam muzyków oraz śpiewaków. Na dalszych stronach zamieszczono informacje o nabożeństwach i osobach duchownych, wraz z zajmowanymi stanowiskami, dla gdańskich kościołów: św. Jana, św. Katarzyny, św. Bartłomieja, św. Trójcy z kaplicą św. Anny oraz przyszpitalnych: św. Ducha, św. Jakuba i św. Barbary. W dalszej części znalazły swoje miejsce podobne informacje dla świątyni znajdujących się poza miejskimi murami. Również i w tych wypadkach podawano terminy rozpoczynania się nabożeństw. Odpowiednie notki poświęcono kościołom pod wezwaniem: Zbawiciela, Bożego Ciała, św. Michała oraz funkcjonującym przy Lazarecie.

We wszystkich powyższych miejscach obrządek odbywał się w obrządku luteranckim. Na dalszych stronach umieszczono dane dotyczące kościołów kalwińskich. Poprzedzone one zostały listą osób skupionych w kalwińskim Kolegium Kościelnym (*Das Kirchen-Collegium*), które, jak podano w książce adresowej, zbierało się w zakrystii kościoła św. Piotra i Pawła „zu unbestimmten Zeiten, so oft der Herr Präses für nöthig findet es zusammen zu berufen” („o różnym czasie, tak często, jak pan prezes uzna to za konieczne, aby je zwołać”)³⁸. Z kolei przy wymienionym poniżej Kolegium Trzynastu (*Das Collegium der Dreyzehner*) odnotowano, że „Wird nur in Fällen von äußerster Wichtigkeit zusammen berufen”

³⁵ Tamże, s. 25–28.

³⁶ Dane te, ale na podstawie przedruku książki adresowej na 1797 rok, omówiono również w: S. Kościelak, *Przejawy sekularyzacji i religijności w Gdańsku na przełomie XVIII i XIX w. w świetle relacji pamiętnikarskich i prasowych*, „Studia Historica Gedanensia”, t. 7, 2016, s. 89–90.

³⁷ Adreßbuch 1796, s. 28: „Nabożeństwo rozpoczyna się, w niedziele i święta przedpołudniem o siódmej godzinie, w południe o wpół do dwunastej i popołudniem o drugiej godzinie; w poniedziałki i w czwartki pierwszego [tygodnia], we wtorki i piątki w drugim tygodniu wczesne kazanie o wpół do siódmej; w środy rano o siódmej godzinie modlitwa i nauczanie dzieci, to ostatnie tylko od Wielkiejnocy do [dnia] św. Michała; w sobotnie popołudnia o godzinie pierwszej napomnienie do przygotowania się do spowiedzi, tak jak to ma miejsce w przypadku większości innych kościołów”.

³⁸ Tamże, s. 36.

(„zwoływane jest tylko w sprawach najwyższej wagi”)³⁹, a starsi żuławskiej gminy (*Die Aeltesten bey der Niederländischen Gemeinde*) zbierali się o nieokreślonych z góry porach w domu pierwszego starszego⁴⁰. Następnie wymieniono obsadę kalwińskiego kościoła św. Piotra i Pawła, podając również, że „Der Gottesdienst geht an, Sonn- und Festtags Vormittag um drey Viertel auf 8 Uhr, zu Mittage um drey Viertel auf 12 und Nachmittags um 2 Uhr; Dienstag Fröhpredigt um halb 8 Uhr, Sonnabends um 2 Uhr Nachmittags und an den ersten Feyertagen der hohen Feste um halb 4 Uhr, ist Vorbereitungs-Predigt zur Communion”⁴¹. W dalszej części znalazły się podobne informacje dotyczące kościoła św. Elżbiety oraz religijnych gmin zwanych francuską i angielską. W tych ostatnich nabożeństwa odbywały się w domach kaznodziejów. W tym czasie gminie francuskiej przewodził Johann Robert Bocquet mieszkający przy ulicy Za Murami (Hintergasse) na Głównym Mieście w budynku oznaczonym numerem 217. Rozdawał on komunię wiernym w dni Wielkiejnocy i św. Michała. Ponadto modlitwy odbywały się popołudniem. Natomiast anglikańską wspólnotą w Gdańsku zawiadywał ówczesnie William Gardiner, mający swoje mieszkanie przy ulicy Św. Ducha (Heilige-Geist-Gasse) w nieruchomości pod numerem 964. Komunię można było tam przyjąć w Wielkanoc, Zielone Świątki, w dzień św. Michała i w Boże Narodzenie. Jak zaznaczono, w tych dniach odbywało się również popołudniowe kazanie⁴².

Dopiero na przedostatnim miejscu w książce adresowej znalazło się miejsce dla Kościoła rzymskokatolickiego, który Msze Św. organizował między innymi w Kaplicy Królewskiej. Według książki adresowej nabożeństwa odbywały się tam dwa razy w niedziele i w dni świąteczne. Pierwsze rozpoczynało się o godzinie siódmej rano i trwało do jedenastej, a drugie odprawiano pomiędzy godzinami czternastą a szesnastą. Natomiast w dni powszednie Msza Św. rozpoczynała się o godzinie siódmej rano i trwała do dziewiątej. Zaznaczono również, że obrządek odbywał się w języku niemieckim, kazania wielkopostne mają miejsce w niedziele po nieszporach, a ówczesny proboszcz Michael Elvert mieszkał w budynku parafialnym, którego wejście znajduje się od strony kościoła Mariackiego⁴³. Inna gdańska parafia rzymskokatolicka znajdowała się w klasztornej kościele dominikańskim. Z zapisu w książce adresowej wynika, że niedzielne i świąteczne przedpołudniowe msze św. trwały tam dłużej, bo od godziny siódmej rano do dwunastej. Natomiast popołudniowe nabożeństwa w te dni rozpoczynały się o godzinie czternastej, ale nie podano czasu ich trwania. Dodano tylko informację, że „Die deutsche sowohl

³⁹ Tamże, s. 37.

⁴⁰ Tamże, s. 37–38.

⁴¹ Tamże, s. 38: „Nabożeństwo rozpoczyna się, w niedziele i w święta przed południem piętnaście minut przed ósmą godziną, w południe piętnaście minut przed dwunastą godziną i popołudniu o godzinie drugiej; we wtorki poranne kazanie o wpół do ósmej, w soboty o drugiej godzinie popołudniu i w pierwsze dni wielkich uroczystości o wpół do czwartej jest kazanie przygotowujące do komunii”.

⁴² Tamże, s. 40.

⁴³ Tamże, s. 40–41.

als die polnische Predigt werden Vormittags um halb 10 und Nachmittags um 2 Uhr gehalten" („zarówno niemieckie, jak i polskie kazania wygłaszane są [tam] rano o wpół do ósmej i po południu o godzinie czternastej)⁴⁴. Z porównania odpowiednich danych zawartych w druku na 1796 rok wynika, że najwcześniej Msze Św. niedzielne i świąteczne odbywały się w klasztornej kościele św. Brygidy, gdyż rozpoczynały się o godzinie 5.30, a kończyły o jedenastej. Tam jednak kazania głoszone tylko w języku niemieckim. Po polsku można było ich wysłuchać w kościele karmelitów pod wezwaniem św. Józefa na Starym Mieście. Głoszono je tam codziennie o godzinie 9.30 podczas długo trwającej mszy świętej, która rozpoczynała się o szóstej rano i trwała pięć godzin⁴⁵.

Część kościelna kończyła się wymianieniem osób związanych ze strukturami dwóch gmin menonickich. Nie dziwi kolejność zamieszczenia poszczególnych danych, które odzwierciedlały stosunki wyznaniowe panujące w ówczesnym Gdańsku. Preferowano tutaj kościoły protestanckie (luteranckie i kalwinistów), znoszono obecność katolików, a wciąż nieufnie odnoszono się do menonitów czy osób wyznania mojżeszowego, które zresztą zupełnie pominięto w książce adresowej.

Kolejny człon książki adresowej zatytułowany *Krahmer, Tuchhändler, Speicherhändler und Brauer-Aelterleute* (Kramarze, handlarze tkaninami, kupcy sklepowi i piwowarzy) rozpoczynał się od przedstawienia władz Prowincjonalno-Krajowego Departamentalnego Kolegium (*Provincial- Landschafts-Departements Collegium*). Oficjalnie organ ten zbierał się na cztery tygodnie przed dniem św. Jana w budynku przy ulicy św. Ducha (Heilige-Geist-Gasse) numer 781, a poszczególne jego wydziały przynajmniej raz w miesiącu. Korzystający mogli dowiedzieć się, że Kolegium obejmowało swoim zasięgiem także powiaty tczewski oraz starogardzki⁴⁶. W tej części wymieniono również organizatorów loterii. Jak zaznaczono, ich działalność służyła potrzebom inwalidów, wdów, szkół i instytucji ubogich. Publiczne losowania odbywały się w każdy czwartek w Ratuszu Starego Miasta⁴⁷. Losy sprzedawano codziennie od godziny siódmej do dwunastej i od trzynastej do dziewiętnastej⁴⁸.

Dopiero w połowie publikacji znajdowały się dane przedstawicieli gdańskich władz. Określono je jako *Magistrat* gromadzący się w Ratuszu Głównego Miasta w poniedziałki, środy i w piątki. Urzędowano tam od godziny ósmej do dwunastej w okresie od Wielkiejnocy do dnia św. Michała (29 września), a w pozostałe dni od godziny dziewiętej do trzynastej⁴⁹. Na następnych kartach podano personalia poszczególnych miejskich urzędników⁵⁰. Po tym powrócono do władz kościelnych,

⁴⁴ Tamże, s. 41.

⁴⁵ Tamże, s. 42.

⁴⁶ Tamże, s. 44–45.

⁴⁷ Tamże, s. 45.

⁴⁸ Tamże, s. 46.

⁴⁹ Tamże, s. 47.

⁵⁰ Tamże, s. 47–61.

przedstawiając skład osobowy Ministerium Duchownego (*Ebrw. Ministerium*), również przy tym obejmując terytorium Żuław Gdańskich, Mierzei i Wyżyny⁵¹. Wymieniono także duchownych, którzy już nie sprawowali swoich funkcji⁵².

Kolejna część książki adresowej dotyczyła już życia świeckiego, a mianowicie przedstawiono władze i członków miejscowego Towarzystwa Przyrodniczego (*Naturforschende Gesellschaft*). Zbierało się ono w środowe popołudnia w Zielonej Bramie. Zamieszczono też informację, że każdego roku w tygodniu poprzedzającym Boże Narodzenie dokonywano wyboru władz tego organu⁵³. W dalszym ciągu wymieniono skład Dyrektorium Policyjnego (*Policey-Directorium*) i osoby czuwające nad bezpieczeństwem w mieście, między innymi dowódców straży nocnych w obrębie miasta i strażników Wyspy Spichrzów. Również i w tym wypadku dane dotyczyły Żuław Gdańskich i Mierzei, gdyż wykaz obejmował nadsóltysów (*Ober-Schulzen*) i sóltysów (*Schulzen*) poszczególnych miejscowości tego rejonu⁵⁴.

Zamieszczone wykazy zawierały też personalia osób związanych z: usługami pocztowymi (*Postwesen*)⁵⁵, urzędem prowiantowym zlokalizowanym na Dolnym Mieście i działającym na potrzeby miejscowego wojska⁵⁶, czy wreszcie członków działających w Gdańsku konfraterni strzeleckich (*Schützenbrüderschaften*): Fryderyka Wilhelma (*Friedrich Wilhelms Schützengesellschaft*) i drugiej mającej swoją siedzibę w Wysokiej Bramie⁵⁷.

Wydzieloną część książki adresowej poświęcono władzom szkolnym, rozpoczynając od Gimnazjum Akademickiego i dalej wymieniając personel Szkoły Mariackiej, Szkoły św. Jana, a także, jak to zapisano: niemiecko-łacińskiej szkoły mieszczkańskiej przy św. Katarzynie (*Deutsch-lateinische Bürgerschule zu S. Catharinen*) i niemieckiej szkoły przy św. Bartłomieju (*Deutsche Schule zu S. Bartholomäi*). Dalej znajdowały się personalia nauczycieli ze szkół zlokalizowanych przy kościołach: św. Piotra i Pawła, św. Barbary, Zbawiciela i tzw. *Frey-Schulen*. Odnotowano też obsadę pedagogiczną funkcjonującą przy sierocińcach oraz w rzymskokatolickiej placówce znajdującej się obok kościoła Mariackiego⁵⁸.

Następnie wymieniono osoby zajmujące stanowiska sądowe. Miejski Sąd (*Stadt-Gericht*) zbierał się we wtorki i piątki o godzinie dziewiątej⁵⁹, a Sąd Wetowy i Handlowy (*Wett- und Handlungs-Gericht*) obradował w Ratuszu Głównego Miasta w czwartki i w soboty. Dla tego ostatniego nie podano jednak godzin urzędowania⁶⁰.

⁵¹ Tamże, s. 61–65.

⁵² Tamże, s. 65–66.

⁵³ Tamże, s. 66–70.

⁵⁴ Tamże, s. 70–79.

⁵⁵ Tamże, s. 79–80.

⁵⁶ Tamże, s. 80.

⁵⁷ Tamże, s. 82.

⁵⁸ Tamże, s. 82–86.

⁵⁹ Tamże, s. 88–91.

⁶⁰ Tamże, s. 91.

Wszystkie powyższe informacje zamieszczono w części głównej książki adresowej. Dodano do niej załączniki (*Anhang*). W pierwszym z nich wymieniono, jak to określono, „osoby niepubliczne”, a w tym: doktorów medycyny, aptekarzy oraz księgarzy. Załącznik ten zawierał również spis chirurgów, położnych, osób zajmujących się wynajmem służby, najemnych lokajów, maklerów, mistrzów kominarskich oraz w formie rozkładanej karty tabelaryczny spis zajazdów i tawern (*Gasthöfe und Wirthshäuser*). Zaznaczono tam 34 takie punkty z podaniem ich nazw, ulicy, numeru budynku oraz nazwiska gospodarza⁶¹.

W odniesieniu do spisu doktorów medycyny ukazała się w prasie krótka notka o treści: „Da durch ein Versehen oder Druckfehler die beyde allhier practisirende Herren Doktores, Herr Doktor Matty und Kohl, in dem Adreß-Kalender von Troschel ausgelassen sind, so zeigt ein Freund hiemit an, daß diese beyde Herren Doktores auch allhier sind“⁶². Odpowiedział na nią w następnym numerze tego samego czasopisma Troschel: „Der Herr Buchhändler Troschel allhier, zeigen hiemit dem Freunde, man sehe das Intelligenz-Blatt vom vorigen Mittwoch Pag. 53. an: daß er die Ursach warum die Herren Mathy und Kohl, in dem Adreßsuche nicht mit unter die Zahl der hiesigen Herrn Aerzte gesetzt worden, mündlich bey dem Herr Troschel erfahren kann“⁶³. Poniżej opublikowano pierwszą zapowiedź sprzedaży książki adresowej, a na jednej z kolejnych stron tego samego numeru ukazała się wypowiedź doktora Mathy'ego, który pisał:

Dem Namenlosen der sich neulich so gutmüthig eindrängte um meine Existenz in gegenwärtigen Blättern zu verkünden, unbekümmert ob ich auch lüstern war meinen Namen von seinen Händen zur Schau gestellt zu seyen, deute ich hiemit an, daß ich ihm für seinen unberufenen Dienstfeler wenig Dank weiß. –

Mathy, D.⁶⁴

Również na łamach prasy odezwał się doktor Kohl:

⁶¹ Tamże, s. 95; spis taki, ale wydrukowany w książce adresowej na 1797 rok, został wykorzystany w: E. Kizik, *Gdańskie karczmy i zajazdy na przełomie XVIII i XIX wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego*, cz. 2, red. tenże, Gdańsk 2011, s. 212–217.

⁶² [Da durch ein Versehen oder Druckfehler...], „Danziger Nachrichten und Anzeigen“, St. 6, 1796, s. 53: „Z powodu przeoczenia lub błędu drukarskiego dwóch praktykujących panów lekarzy, pan doktor Matty i Kohl, w adresowym kalendarzu Troschela są pominięci, zatem w ten sposób przyjaciel informuje, że ci dwaj panowie lekarze też tutaj są”.

⁶³ *Bücher-Anzeige*, „Danziger Nachrichten und Anzeigen“, St. 7, 1796, s. 57; odpowiedź ta ukazała się również w kolejnym numerze, zob.: St. 8, 1796, s. 70: „Pan księgarz Troschel tutaj, niniejszym przekazuje przyjacielowi, że widział w gazecie ogłoszeniowej z poprzedniej środy stronę 53 i że może on przyczyną, dla której panowie Mathy i Kohl nie zostali ujęci w spisie tutejszych lekarzy w książce adresowej, dowiedzieć się ustnie u pana Troschela”.

⁶⁴ [J.D.] Mathy, [Dem Namenlosen...], „Danziger Nachrichten und Anzeigen“, St. 7, 1796, s. 62: „Bezimiennemu, który ostatnio tak dobrodusznie naciskał, aby ogłosić moje istnienie w aktualnej prasie, nie zważając na to, czy życzyłem sobie, aby moje nazwisko jego rękami było wystawione na pokaz, zaznaczam niniejszym, że za jego nieproszoną nadgorliwość wcale nie jestem mu wdzięczny. Mathy, D.”

Dem wir unbekanntten Freunde, weiß ich für seine vorellige Bemühung, mein Daseyn, in diesen öffentlichen Blättern bekannt zu machen, keinen Dank.

Kohl, Doktor.⁶⁵

W tym miejscu warto nadmienić, że nie było prawdą, jakoby doktor Mathy nie występował w książce adresowej Troschela. Widniał on tam jako Joseph Adalbert Mathy będący drugim medykiem w Lazarecie⁶⁶, ale nie odnotowano go w części określonej jako doktorzy medycyny (*Doctores Medicinae*). W tej części publikacji brakuje również doktora Kohla, choć niejaki Johann Conrad Kohl widnieje jako mieszkaniec podgdańskiego Ostrowitego⁶⁷. Nie wiadomo jednak, czy ta postać jest tożsama z wymienionym rok później praktykującym lekarzem Johannem Kohlem⁶⁸.

Powracając do przeglądu treści publikacji z 1796 roku, drugi z jej załączników przedstawiał dane dotyczące Zjednoczonego Miasta Chełm – rozpoczęte informacją, że powstało ono w 1772 roku i obejmowało teren Chełmu, Starych Szkotów, Siedlec i Świętego Wojciecha. Podobnie jak w części dotyczącej terytorium gdańskiego, wymieniono odpowiednie władze kościelne z podaniem godzin nabożeństw dla kościołów: luterńskiego na Chełmie, rzymskokatolickich przy Gimnazjum i przy konwencie jezuickim na Starych Szkotach oraz domu misjonarskiego w Świętym Wojciechu i chełmskiego klasztoru⁶⁹. Kolejne dwie strony poświęcono władzom Zjednoczonego Miasta.

Jako końcowe informacje w książce adresowej podano dane dotyczące poczty przychodzącej i odchodzącej z Gdańska. Wymieniono dni tygodnia z godzinami przybycia i odjazdu dyliżansów, a także miejscowości oraz regiony do których dana linia docierała. Poniżej zaznaczono, że nadawane listy, paczki oraz pieniądze muszą być oddane na pocztę co najmniej na dwie godziny przed odjazdem. Wyjątkiem były przesyłki przeznaczone do Torunia, które należało przekazywać do południa w poniedziałki i w czwartki⁷⁰. W tym miejscu można również było znaleźć tabelę, w której podano godziny otwierania i zamykania miejskich bram z podziałem na poszczególne miesiące.

Całość publikacji zakończono spisem treści, indeksem osobowym oraz wskazaniem zauważonych błędów w druku bądź informacji, które uległy zmianie⁷¹.

⁶⁵ [J.] Kohl, [*Dem wir unbekanntten Freunde...*], „Danziger Nachrichten und Anzeigen“, St. 8, 1796, s. 72:

„Temu nieznanemu przyjacielowi, za jego pochopne staranie upublicznienia mojego istnienia na kartach gazety, nie jestem wdzięczny.

Kohl, Doktor.“

⁶⁶ Adreßbuch 1796, s. 19.

⁶⁷ Tamże, s. 75.

⁶⁸ Adreßbuch 1797, Zweyter Theil, s. 35.

⁶⁹ Adreßbuch 1796, s. 101–103.

⁷⁰ Tamże, s. 105–106.

⁷¹ Tamże, s. 107–133.

Według badań demograficznych w 1796 roku w Gdańsku zamieszkiwało około 37 000 osób⁷². Oczywiście nie wszystkie zainteresowane były pozyskaniem książki adresowej. Wnioskować tak można mając chociażby na uwadze ogromną rzeszę osób nieumiejących czytać oraz takich, których na ten wydatek nie było stać, a co więcej, był dla nich po prostu zbędny. Można jednak przyjąć, że dla wielu przedstawicieli wyższych warstw Gdańska był to przydatny druk, choć z uwagi na jego szybką dezaktualizację nie zachował się w wielu egzemplarzach.

Zapotrzebowanie jednak istniało, skoro Troschel zdecydował się opublikować kolejne wydanie książki adresowej już na 1797 rok (il. 3)⁷³. Zawiadamiał o tym na łamach gdańskiego periodyku w następujących słowach: „Das neue Adreßbuch von Danzig und der combonirten Städte Stolzenberg, wird bevor stehenden Sonnabend den 23sten Septbr. in der Troschelschen Buchhandlung ohnweit dem Glockenthor gebunden für Fl. 2 Danz. ausgegeben. Dieß neue Adreßbuch hat unter mehrern Vorzügen vor dem vorjährigen diesen voraus, daß eine löbl. Kaufmannschaft mit in demselben aufgenommen worden”⁷⁴. Aby móc porównać wartość pieniężną można podać, że w tym samym druku odnotowano, że 13 i 16 września 1797 roku jeden korzec (54,74 litra) owsa najniższej jakości kosztował właśnie dwa floreny⁷⁵.

Publikacja została opatrzona wstępem datowanym na 1 września 1797 roku. We wstępie wydawca wskazywał, że treść druku została poprawiona w oparciu o sugestie płynące między innymi od użytkowników. Wzywał też osoby o odpowiedniej randze, a nieuwzględnione w tekście, aby zgłaszały się do niego, celem dokonania poprawek, które zostaną ujęte w następnym wydaniu. Jednocześnie wskazywał, niejako tłumacząc samego siebie, że dane dotyczące gdańskich kupców z pewnością były niepełne. Ich żmudne zbieranie spowodowało przeciągnięcie się prac nad nowym wydaniem o kilka miesięcy⁷⁶.

Tym razem książkę adresową podzielono na dwie części. W pierwszej zamieszczono adresy osób piastujących publiczne funkcje. Podobnie, jak miało to miejsce wcześniej, rozpoczęto spisy od personaliów władz wojskowych, a następnie przedstawiono cywilną administrację⁷⁷. Pod względem budowy wewnętrznej, nowa pu-

⁷² J. Baszanowski, *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601–1846*, Gdańsk 1995, s. 120, tab. 2.1.

⁷³ Adreßbuch 1797; przedruk tego wydawnictwa, zob.: *Das Danziger Adreßbuchwesen...*; o tej książce adresowej, zob.: *Das Danziger Adreßbuch von 1797...*

⁷⁴ *Adreßbuch von Danzig*, „Danziger Nachtichten und Anzeigen”, 1797, St. 75, s. 664; St. 76, s. 673; St. 77, s. 681: „Nowa książka adresowa Gdańska i Zjednoczonego Miasta Chełm, w nadchodzącą sobotę 23 września w księgarni Troschela niedaleko Bramy Dzwonnej, oprawiona za dwa gdańskie floreny będzie sprzedawana. Ta nowa książka adresowa wśród wielu zalet wobec ubiegłorocznej ma przede wszystkim tę, że chwalebne kupiectwo zostało uwzględnione”.

⁷⁵ *Getrayde-Markt-Preise von Danzig*, „Danziger Nachtichten und Anzeigen”, 1797, St. 75, s. 668.

⁷⁶ Adreßbuch 1797.

⁷⁷ Adreßbuch 1797, Erster Theil, s. 1–12.

blikacja ta nie różniła się zbyt od pierwszego wydania. Jedynie część dotyczącą Zjednoczonego Miasta Chełm przesunięto do pierwszego załącznika (*Anhang*)⁷⁸.

Druga część publikacji obejmowała osoby, jak to określono niepubliczne, których adresy zamieszkania mogły być przydatne. Zawierała ona, w porządku alfabetycznym, dane dotyczące gdańskich kupców i ich sklepów – często podając jakimi rodzajami towarów handlowali⁷⁹. Następnie podano władze i członków Towarzystwa Przyrodniczego⁸⁰, personalia lekarzy, aptekarzy, drukarzy, handlarzy książkami, chirurgów, osób prowadzących karczmy i ludzi innych profesji wymienionych również w poprzednim druku na 1796 rok⁸¹. Powtórzono też informacje dotyczące przychodzącej i odchodzącej poczty oraz godzin otwierania i zamykania miejskich bram⁸².

Novum w książce adresowej stanowiły informacje zatytułowane jako „Dzwony na trwogę” (*Sturm-Glocken*). Mówiły one o przepisach przeciwpożarowych wydanych jeszcze w 1777 roku, a później uzupełnianych⁸³. Na ich podstawie w mieście pełnili dyżury pachołkowie ogniowi na wybranych kościelnych wieżach. W przypadku wybuchu pożaru, wszczynali oni alarm poprzez wydzwanianie dzwonami zawieszonymi na wieżach kościołów: Mariackiego, św. Katarzyny, św. Jana, św. Bartłomieja, św. Piotra i Pawła oraz św. Barbary. Dwa uderzenia oznaczały pożogę na przedpolach bram miejskich, trzy sygnały oznaczały zagrożenie na Długich Ogrodach i Dolnym Mieście, cztery znaki dźwiękowe informowały o pożarze na Starym Przedmieściu, pięć uderzeń dotyczyło Starego Miasta, a sześć Głównego Miasta⁸⁴.

Publikacja kończyła się spisem treści, indeksem osobowym i wykazem zauważonych błędów wynikających z pomyłek drukarskich bądź uaktualnienia treści⁸⁵.

Kolejne wydanie gdańskiej książki adresowej ukazało się na 1800 rok (il. 4)⁸⁶. Podobnie jak poprzednie, rozpoczął je przedruk przywileju z 1795 roku oraz przedmowa. W tej ostatniej Troschel wspominał, że jest to trzecie wydanie, dzięki temu wiadomo, że publikacja ta nie ukazała się na lata 1798 i 1799. Poza tym przedmowa nie została zmieniona, ale datowano ją na 1 stycznia 1800 roku⁸⁷. Nie

⁷⁸ Tamże, s. 89–96.

⁷⁹ Adreßbuch 1797, Zweyter Theil, s. 1–30.

⁸⁰ Tamże, s. 30–34.

⁸¹ Tamże, s. 34–45.

⁸² Tamże, s. 45–47.

⁸³ Na jej temat zob.: T. Maciejewski, *Ustawodawstwo przeciwpożarowe w dawnym Gdańsku (1454–1793)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 20, 2017, s. 38; tekst ordynacji: *Neurevidirte Feuer-Ordnung der Stadt Danzig aus Schluss Sämmtlicher Ordnungen publiciret den 9 Juni Anno 1777*, PANBG, adl. 94 in Od 17138 8°.

⁸⁴ Adreßbuch 1797, Zweyter Theil, s. 48; więcej na ten temat, ale w odniesieniu do okresu sprzed 1793 roku: T. Maciejewski, *Ustawodawstwo przeciwpożarowe...*, s. 35–50.

⁸⁵ Adreßbuch 1797, Zweyter Theil, s. 49–86.

⁸⁶ *Adreßbuch der Königl. West-Preußischen See und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg fürs Jahr 1800*, Danzig 1800, PANBG, sygn. Uph o. 4838; Od 693, 8° [druk zaginiony]; Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6774 [strata wojenna].

⁸⁷ Tamże, [strony po tekście przywileju].

zmienił się również układ podawanych informacji. Wydawca polecał swoją książkę w numerze „Danziger Nachrichten und Anzeigen” opublikowanym 9 kwietnia 1800 roku oraz w następnym. Nie tylko podawał cenę druku, która pozostała na niezmiennym poziomie dwóch florenów, ale również przedstawił spis treści pierwszej i drugiej części⁸⁸.

W literaturze funkcjonuje również informacja, że Troschel wydał książkę adresową na 1804 rok⁸⁹. Niestety nie udało się tego egzemplarza odnaleźć, nie widnieje on również w przedwojennym katalogu kartkowym Danziger Stadtbibliothek, co każe powątpiewać, czy rzeczywiście został opublikowany.

Jak wskazano powyżej, gdańskie książki adresowe z okresu pierwszej przynależności miasta do Królestwa Prus są nie tylko źródłem informacji biograficznych i topograficznych, ale również niosą ze sobą wiele interesujących wiadomości na temat ówczesnego życia publicznego i funkcjonowania urzędów, które trudno znaleźć w innych rodzajach dostępnych źródeł.

W okresie napoleońskiego pierwszego Wolnego Miasta Gdańska powrócono do wydawania *Das itzt-lebende Dantzig*⁹⁰, zaś kolejna książka adresowa miasta pod ponownym pruskim panowaniem ukazała się w 1817 roku⁹¹.

⁸⁸ *Adreßbuch von Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg*, „Danziger Nachrichten und Anzeigen”, St. 28, 1800, s. 300; St. 29, 1800, s. 309–310.

⁸⁹ Tak podano w: *Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700–1910*, bearb. unter der Leitung von P. Geils, W. Gorzny, Teil 2: *Ad-Ala*, München 1979, s. 39; *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. LXII.

⁹⁰ *Das jetzt-lebende Dantzig...*, Dantzig 1809, Herder-Institut Marburg, sygn. R/ 7 I B 8; PANBG, sygn. Uph o. 4847; *Das jetzt-lebende Dantzig...*, Dantzig 1810, Herder-Institut Marburg, sygn. R/ 7 I B 8, R/ 7 I B 8 b; PANBG, sygn. Uph o. 4847.

⁹¹ *Adreß-Buch für das Königliche Danziger Regierungs-Departement mit besonderer Berücksichtigung der Stadt Danzig und ihres Polizei-Bezirks*, Danzig 1817, PANBG, sygn. Od 687a 8°.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Adreßbuch der Königl. West-Preußischen See- und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg fürs Jahr 1797*, Danzig 1797, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Uph o. 4837 i Od 693 8° [druk zaginiony], Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6774 [strata wojenna].
- Adreßbuch der Königl. West-Preußischen See und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg*, Danzig 1796, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Uph o. 4836 i Od 693 8° [druk zaginiony], Dänische Königliche Bibliothek, sygn. 161, 280c-1796.
- Adreßbuch der Königl. West-Preußischen See und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg fürs Jahr 1800*, Danzig 1800, Polska Akademia Nauk Biblioteka Gdańska, sygn. Uph o. 4838 i Od 693, 8° [druk zaginiony], Staatsbibliothek zu Berlin, sygn. Sz 6774 [strata wojenna].
- Dantziger Kübr: wie die Bürgermeistere, Burggraffen, Rahtsherren, Richtere undt Schöpffen der Königlischen Stadt Dantzig... gekohren, auch wie und wannein Jeder gestorben sey... Von Anno 1342 biss Anno 1684*, Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300, R/G,20.
- Fasti Urbis Gedanensis Praeconsulorum et Consulorum nec non Scabinorum ab A. Christiano 1342*, Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 300, R/G,21.

„Danziger Intelligenz-Blatt“, No. 104, 1813.

„Danziger Nachrichten und Anzeigen“, St. 1, 6, 7, 8, 1796; St. 75, 76, 77, 1797; St. 28, 29, 1800.

„Königlich Preußische Danziger Nachrichten und Anzeigen zum Nutzen und Besten des Publikums“, St. 39, 51, 1795.

LITERATURA

- Baszanowski J., *Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601–1846*, Gdańsk 1995.
- Biernat C., *Zabór Gdańska przez Prusy i prawno-ustrojowe tego konsekwencje*, [w:] *Historia Gdańska*, t. 3, cz. 2: 1793–1815, red. E. Cieślak, Gdańsk 1993, s. 26–37.
- Catalogus Civium Gedanensium. Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Gdańsku 1536–1814*, t. 3: *Księga obywatelska (główna) z lat 1732–1792*, edycja A. Groth, D. Kaczor, E. Łączyńska-Bartoszek, wstęp i opracowanie D. Kaczor, Gdańsk 2019.
- Catalogus Civium Gedanensium. Księgi przyjęć do prawa miejskiego w Gdańsku 1536–1814*, t. 8: *Księga obywatelska (indeksowa) z lat 1768–1794 oraz 1807–1814*, edycja A. Groth, D. Kaczor, E. Łączyńska-Bartoszek, wstęp i opracowanie D. Kaczor, Gdańsk 2019.
- Cyrson E., *Ustrój Gdańska w latach 1793–1807*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 19, 1967, z. 1, s. 109–134.
- Das Danziger Adreßbuchwesen*, von R. Wenzel, Hamburg 2004.
- Duisburg F.K.G. von, *Versuch einer historisch-topographischen Beschreibung der freien Stadt Dantzig*, Dantzig 1809.
- Gesamtverzeichnis des deutschsprachigen Schrifttums (GV) 1700–1910*, bearb. unter der Leitung von P. Geils, W. Gorzny, Teil 2: *Ad-Ala*, München 1979.
- Encyklopedia Gdańska*, red. B. Śliwiński, Gdańsk 2012.
- Historia Gdańska*, t. 5: *Bibliografia Gdańska*, red. E. Cieślak, oprac. J. Kucharski, P. Szafran, Sopot 1997.
- Keyser E., *125 Jahre Danziger Adreßbuch*, [w:] *Das Danziger Adreßbuchwesen*,..., s. XLIX–LI.
- Keyser E., *125 Jahre Danziger Adreßbuch*, „Freie Stadt- Heimatblätter der Danziger Zeitung” [dodatek do „Danziger Zeitung” z datą 4 Juni 1921], [brak numeru], s. 81–82.
- Kizik E., *Gdańskie karczmy i zajazdy na przełomie XVIII i XIX wieku*, [w:] *Studia i materiały do dziejów domu gdańskiego*, cz. 2, red. tenże, Gdańsk 2011, s. 212–217.

- Kościelak S., *Przejawy sekularyzacji i religijności w Gdańsku na przełomie XVIII i XIX w. w świetle relacji pamiętnikarskich i prasowych*, „Studia Historica Gedanensia”, t. 7, 2016, s. 75–103.
- Maciejewski T., *Ustawodawstwo przeciwpożarowe w dawnym Gdańsku (1454–1793)*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego”, t. 20, 2017, s. 38;
- Maciejewski T., *Ustrój konstytucyjny i sądowy napoleońskiego (1807–1814) i wersalskiego (1920–1939) Wolnego Miasta Gdańska w rozwoju prawnohistoryczno-porównawczym*, Gdańsk 2017.
- Millack W., *Französische Propaganda in Danzig 1807–13*, „Zeitschrift des Westpreußischen Geschichtsvereins”, H. 65, 1925, s. 91–109.
- Paluchowski P., *Das itzt-lebende Dantzig... – drukowane spisy gdańskich urzędników z lat 1741–1810*, „Libri Gedanenses” 37 (2020), s. 67–81.
- Poczet sołtysów, burmistrzów, nadburmistrzów, przewodniczących Miejskiej Rady Narodowej i prezydentów Gdańska*, red. B. Możejko, Gdańsk 2015.
- R. v., *Das Danziger Adreßbuch von 1797*, [w:] *Das Danziger Adreßbuchwesen...*, s. LIII–LVII
- R. v., *Das Danziger Adreßbuch von 1797*, „1. Beilage zu Nr 22419 der Danziger Zeitung” [dodatek do „Danziger Zeitung” z datą 14 Februar 1897 (Morgen-Ausgabe)], [s. 1–2]
- Wendland [J.], *1807–1813. Aus dem „Gedenkbuch der Diakonen a. 1801” und aus dem „Memorial oder Aktenbuch der Kirchenvorsteher der Kirchen St. Johannis a. 1796”*, „Mitteilungen des Westpreußischen Geschichtsvereins”, J. 25, 1926, Nr. 3, s. 53–59.
- Zdrenka J., *Kürtag*, [w:] *Encyklopedia Gdańska...*, s. 553.
- Zdrenka J., *Spisy Kiery*, [w:] *Encyklopedia Gdańska...*, s. 942.
- Zdrenka J., *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Spisy*, Gdańsk 2008.
- Zdrenka J., *Urzednicy miejscy Gdańska w latach 1342–1792 i 1807–1814. Biogramy*, Gdańsk 2008.
- Gliński M., *Adolph Heinrich Ferdinand Troschel*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TROSCHEL_ADOLPH_HEINRICH_FERDINAND
- Gliński M., *Adolf Eugen Troschel*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TROSCHEL_ADOLF_EUGEN (dostęp: 6.10.2020).
- Paluchowski P., *Zjednoczone (Kombinowane) Miasto Chetm*, https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=ZJEDNOCZONE_MIASTO_CHEŁM
- Szarszewski A., *Fundacja Barbary Renner*, https://www.gedanopedia.pl/index.php?title=FUNDACJA_BARBARY_RENNER

GDAŃSK ADDRESS BOOKS IN THE YEARS 1793–1807

Abstract. This paper discusses the first Gdańsk address books published by Ferdinand Troschel in the period between the Second Partition of Poland and the establishment of the Napoleonic Free City of Gdańsk. During this period, the books were issued in 1796, 1797, and 1800. Their publication was based on the privilege the Prussian King Frederick William II issued on 16 May 1795. The address books covered the area of the city of Gdańsk, the United City of Chełm and their nearest environs.

Not only information from address books, but also notifications of their sale and press advertisements concerning their publisher were used in this article. Apart from typical personal and topographic information, the address books provide a lot of interesting details on the public life of the time and the functioning of offices, which have not survived in any other sources available today.

Keywords: administration, Ferdinand Troschel, Gdańsk, 18th/19th c., address books, officials

DANZIGER ADRESSBÜCHER IN DEN JAHREN 1793–1807

Abstract. Der Artikel befasst sich mit den ersten Danziger Adressbüchern, die von Ferdinand Troschel in der Zeit zwischen der zweiten Teilung der Republik Polen und der Gründung der napoleonischen Freien Stadt Danzig herausgegeben wurden. In diesem Zeitraum erschienen diese Drucke in den Jahren 1796, 1797 und 1800. Ihre Veröffentlichung beruhte auf dem Privileg des preußischen Königs Friedrich Wilhelm II. vom 16. Mai 1795. Die Adressbücher umfassten das Gebiet der Stadt Danzig, die sog. Immediatstadt Stolzenberg und ihre unmittelbare Umgebung.

In dem Artikel wertet man nicht nur Informationen aus den Adressbüchern, sondern auch Pressemeldungen zur Person des Verlegers und Verkaufsanzeigen für diese Drucke. Neben den typischen persönlichen und topografischen Informationen enthalten die Adressbücher viele interessante Informationen über das damalige öffentliche Leben und das Funktionieren der Ämter, die in anderen verfügbaren Quellen nicht überliefert sind.

Schlüsselwörter: Verwaltung, Ferdinand Troschel, Danzig, 18.–19. Jh., Adressbücher, Beamte

1. *Adressbuch der Königl. West-Preussischen See und Handelsstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg*, Danzig 1796, karta tytułowa (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Uph o. 4836)

Privilegium.

Wir Friedrich Wilhelm von Gottes Gnaden König von Preussen etc. thun kund und fügen hiemit zu wissen, daß wir auf allerunterthänigstes Ansuchen des Buchhändler Ferdinand Troschel in Danzig demselben ein Privilegium privativum über ein Adreßbuch der Stadt Danzig und ihrer Vorstädte allergnädigst zu bewilligen geruhet.

Wir thun auch solches hiemit und Krafft dieses, bestgestalt und also daß der Druck und Verlag oben erwähnthes Adreßbuches dem Buchhändler Ferdinand Troschel und dessen Erben, nur allein jedoch unter der Bedingung zugesstanden werden soll, daß dem Adreßbuche kein Calendar beigefügt werde.

Daher Niemandt sowohl in unserm Königreich Preussen und Churfürstenthum Brandenburg als auch in allen unsern übrigen Landen und Provinzen befugt sein soll vorgedachtes Adreßbuch nachzudrucken, oder die etwa außer unsern Landen von andern nachgedruckten Exemplarien in unsern Landen einzuführen, und daselbst heimlich oder öffentlich zu verhandeln, vielmehr solches bey Confiscation aller Exemplarien und einer Geldstrafe von 50 Rthlr., wovon die eine Hälfte unserm Fisco, die andere aber nebst den Exemplarien dem Troschel und dessen Erben zu entrichten ist, gänzlich verboten, und nicht zugelassen sein soll.

Wir und unsere Nachkommen wollen auch bemeldeten Buchhändler Ferdinand Troschel und dessen Erben dabey jederzeit schützen, handhaben und erhalten.

Wogegen derselbe nebst seinen Erben, bey Verlust dieses Privilegii schuldig und gehalten ist nach geschehenem jedesmaligem Abdruck, 20 Exemplarien an unser Generals Directorium, drey Exemplarien an die West-Preuß. Regierung, drey Exemplarien an die West-Preuß. Cammer, drey an den Magistrat, und drey an das Stadtgericht zu Danzig gratis abzuliefern.

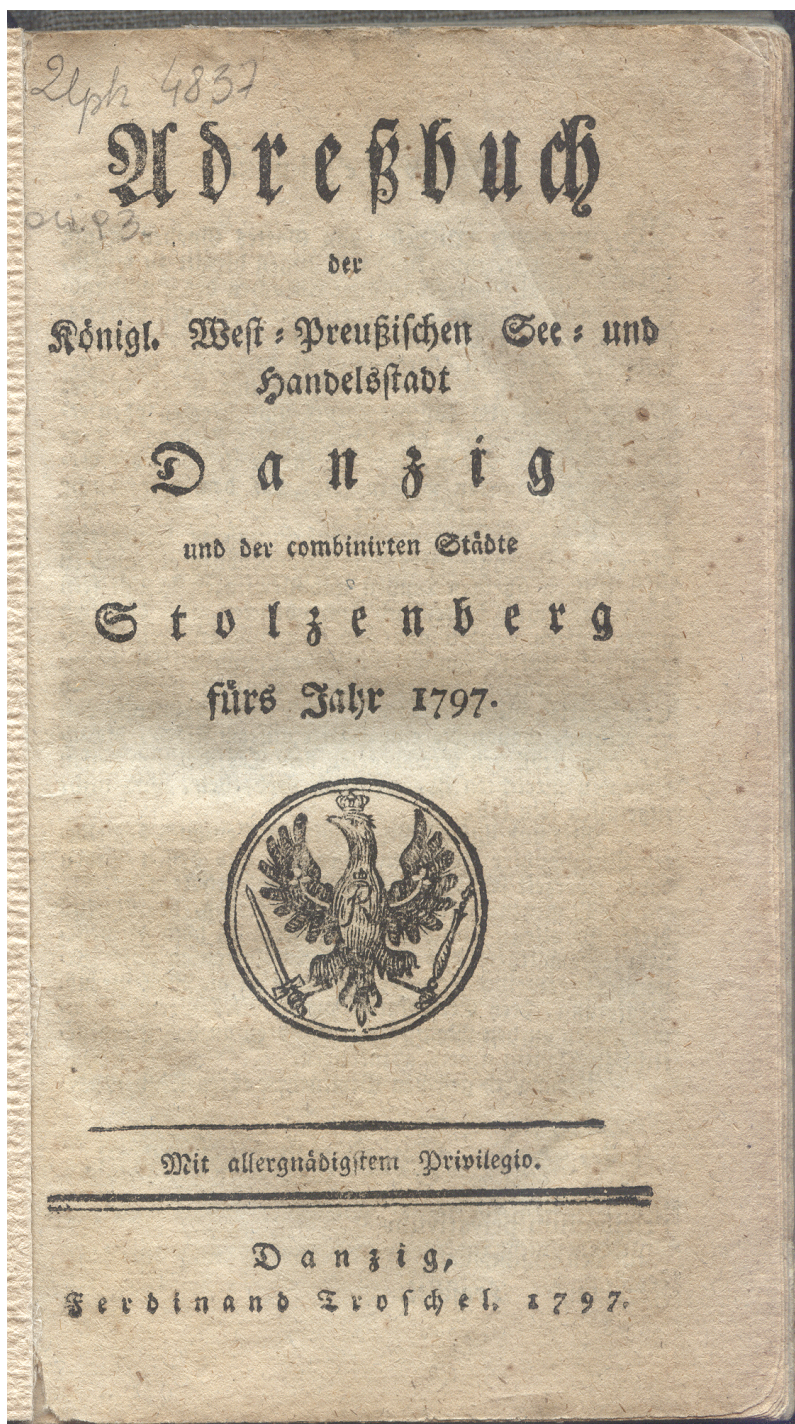
Urkundlich gegeben Berlin den 16ten May 1795.

(L. S.) Friedrich Wilhelm.

Privilegium privativum
für den Buchhändler
Ferdinand Troschel.

2. Przywilej króla pruskiego Fryderyka Wilhelma II dla Ferdinanda Troschela na wydawanie gdańskich książek adresowych
Adreßbuch der Königl. West-Preußischen See und Handelstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg, Danzig 1796
(PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Uph o. 4836)

3. Adressbuch der Königl. West-Preussischen See- und Handelsstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg fürs Jahr 1797, Danzig 1797, karta tytułowa (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Uph o. 4837)

4. *Adressbuch der Königl. West-Preussischen See und Handelsstadt Danzig und der combinirten Städte Stolzenberg fürs Jahr 1800*, Danzig 1800, karta tytułowa (PAN Biblioteka Gdańska, sygn. Uph o. 4838)

